

Pogled na Sela pri Šumberku

Sela pri Šumberku, gručasta vas v severovzhodnem delu Suhe krajine, ležijo precej visoko med gozdnatimi griči sredi vrtačastega sveta, stisnjena v podnožju treh vrhov: Šumberka, Vrha in Velikega hriba. Na najnižjem, 540 m visokem kopastem Šumberku so zleknjene razvaline enega najstarejših "pravih" gradov na Kranjskem. Zaznamovala sta ga mogočen bergfrid (glavni obrambni stolp) in palacij (stanovanjski del gradu) z obzidjem. Dva in pol kilometra vzhodno od tu pa bomo nad vasjo Selce našli ostanke do tal porušenega gradu Kozjak, katerega nastanek je povezan z delitvijo posesti bližnjega gradu Šumberk.

Neka pravljica pripoveduje, da sta bila zidarja, ki sta zidala ta dva gradova, brata in da sta zidala obenem. Ker pa sta imela oba samo eno kladivo, moral je tedaj prvi kamenje vtikati, kadar ga je drugi tolkel. (Josip Jurčič: Jurij Kozjak, slovenski janičar)

Iz okoli 300 m visokega planotastega sveta poleg Šumberka izraziteje izstopa še 565 m visoki Lisec, katerega zahodna reber je izkoriščena za vinograde. Nad Kozjekom pa se proti vzhodu razkazuje Hmeljnik in Trška gora in še dalje Gorjanci. Bivanje v teh krajih je najprijetnejše in pogled nanje najlepši spomladi, v maju, ko cvete drevje

Trško jedro Sel pri Šumberku

in se v mladem bukovju oglašajo kukavice. Lepo in prijetno pa je tukaj tudi jeseni, ko začne zoreti sadje in se rdečiti vrtno in gozdno drevje pa vinska trta, in vsa pokrajina žari kakor začarana v brezštevilih barvah. Na razglednem Šumberku bo obiskovalec ob jasnem vremenu nagrajen tudi s pogledom na Karavanke, Julijske Alpe s Triglavom in ljubljanski grad.

Nič ne povezuje preteklosti in sedanjosti močnejše kot zgodovinski zemljevid. Opisni del Jožefinskega vojaškega zemljevida (1763-1787) med kraji ne izpostavi Sela pri Šumberku, danes z okrog 100 prebivalci največjega

Vinorodni Lisec

kraja v tem delu Suhe krajine, ampak petkrat manjše gručasto naselje Arčelco, ki leži podobno kot Sela sredi vrtačastega in z gozdom poraslega sveta. Med trdnimi zgradbami omenja cerkev v Arčelci, nekaj kmečkih hiš in stara gradova Šumberk in Kozjak. Bližnji vrhovi so Brezov vrh, Kremenjek in oba grajska hriba. Gozd je tu srednje visok, skoraj sama goščava in grmovje. Poti so ozke in kamnite, šteti jih je moč le med pešpoti. Sicer se

Pogled na glavni oltar v cerkvi sv. Janeza Krstnika na Selih pri Šumberku, delo Ivana Šubica iz 1885. leta

Pogled od Sel pri Šumberku proti Kozjaku

uporabljajo kot vozne poti, vendar le za kmečke vozove. Vsako popraviljanje, zaključuje spremljajoče besedilo avstrijske vojaške karte, bi bilo tu zaman.

Cerkev sv. Janeza Krstnika v Selih pri Šumberku se prvič omenja 1526. leta, današnji izgled pa je dobila v zadnjih desetletjih 19. stoletja. Prvotno je bila podružnica župnije Dobrníč. Leta 1785 je postala lokarija, tri leta kasneje vikariat in župnija 1875. leta. Podružnična cerkev sv. Marije Magdalene v Arčelci se v virih prvič omenja prav tako leta 1526, a tedaj posvečena sv. Nikolaju, svojo današnjo podobo pa je dobila v 17. stoletju. Druga podružnična cerkev sv. Katarine je nekdanja grajska kapela na Šumberku. Danes je župnija oskrbovana iz Velikega Gabra.

Grad Šumberk

V razvalinah v 17. stoletju opuščene gradu Šumberk se je na grebenu razglednega hriba nad vasjo Gorenji Podšumberk deloma še ohranila velika zgradba kvadratnega tlorisa, ki še danes učinkuje stolpasto. Omenja se med prvimi posestvi dedičev Heme Breško-Seliške, še pred "sedežem" Višnjegorskih v Višnji gori.

Šumberk je sodil med najstarejše in najpomembnejše srednjeveške gradove na Kranjskem. V virih se omenja kot *castrum*. Zgradili so ga morda že pred ali kmalu po letu 1106. Prvič se posredno omenja leta 1141, ko nastopa kot vazal salzburškega nadškofa grof Meginhartus de Sconenberge, Majnhard Šumberški, Ortenburzan, po poreklu z bavarskega Puchsa. Po smrti njegovega sina Majnharda II. je med 1183 in 1194 postal lastnik Šumberka grof Albreht Višnjegorski. Leta 1209 so grad podedovali grofje Andeški in po smrti Henrika Andeškega goriški grofje.

V andeški in goriški dobi so gospoščino upravljali ministeriali - vitezi Šumberški, ki se zelo pogosto omenjajo vse 12. in 13. stoletje in so priče pomembnim političnim, gospodarskim in kulturnim dogodkom v deželi. Udeleženi so bili tudi pri gradnji cerkve sv. Ruperta v Šentrupertu, na kar nas opozarja njihov grb v svetišču te cerkve. Zadnji veliki mož tega rodu je v zgodovini znan kot krški škof Ulrich III. Šumberški, ki je vodil postopek beatifikacije za svojo veliko prednico Hemo Breško-Seliško in pri tem pridobil celo cesarja Friderika III. in njegovo ženo Eleonoro Portugalsko, da sta 28. oktobra 1465 poslala pismo Papežu Pavlu II. s prošnjo, da bi začel s procesom za Hemino svetniško razglašenje.

Po izumrtju istrske veje goriških grofov leta 1374 je

Šumberk postal deželnoknežji fevd. A še pred tem je grajski kompleks kot fevd razpadel na dva dela – večjega so še vedno obvladovali Šumberški, del posesti, ki je vključevala tudi stolp, pa so prevzeli Auerspergi. Leta 1443 je umrl zadnji moški Šumberčan Hans II., ki je grad z gospodvom zapustil sorodnikoma Engelhartu in Volkerju s Turjaka. Veliko šumberško gospostvo je Auerspergom leta 1467 omogočilo sporazumno razdelitev njihovega celotnega premoženja na dve veji; Šumberk je postal sedež tiste, ki je v 17. stoletju postala knežja in takrat tudi prenesla sedež na Kočevsko.

Sredi 15. stoletja je bil grad Šumberk že v razvalinah, nato pa obnovljen in v 17. stoletju dokončno opuščen. Dobro razvidna stolpasta stavba se kaže kot osrednji in najstarejši objekt kompleksa. Očitno je, da gre za primer visoke trdne hiše iz druge polovice 11. stoletja. Pozidana je na razmeroma velikem kvadratnem tlorisu na umetno izravnane gorskem hrbtu. Danes sta ohranjeni le še spodnji etaži, na Valvasorjevi upodobitvi pa je hiša poleg pritličja obsegala še tri nadstropja. Zidovi so na zunanji strani izdelani iz grobo obdelanih klesancev, opazna pa je težnja po plastenju. Klesanci na vogalih so nekoliko večji. Notranja stran je zidana manj pravilno iz deloma obklesanih lomljenecv. Vhod v hišo je bil urejen na južni strani v prvem nadstropju, vendar je sedaj že skoraj že skoraj v celoti sesut. Pritličje so osvetljevale ozke pravokotne line z navzven lijakasto zožujočimi se ostenji.

Razvaline gradu Šumberk

Grad Šumberk v Valvasorjevi Topografiji sodobne Vojvodine Kranjske, 1679

Že v prvem nadstropju pa so bila večja, sedaj porušena okna; ohranjena so edino izredno široka ostenja s sledovi obokenskih klopi. Sledov prečnih zidov v stavbi ni. Če so obstajali, so bili nedvomno leseni. Etaže so bile predeljene z lesenimi tramovnimi stropovi, ki so počivali na policah, ki so nastale ob stopničastem zoževanju zidov s posameznimi etažami. O obliki prvotne strešne konstrukcije ni podatkov. Na Valvasorjevi upodobitvi je stavba krita s strmo štirikapno šotorasto streho, sledov kakšne obrambne podstrešne poletaže ali lesenih obrambnih hodnikov pa ni opaziti.

Stavba je na začetku nedvomno stala samostojno, brez dodatnega obzidja. To kaže analiza sedanjega obodnega zidovja, ki brez dvoma ni moglo nastati pred drugo polovico 15. stoletja. Predgradje je bilo že od vsega začetka urejeno okoli stavbe na umetno izravnane gorskem hrbtu, vendar ni bilo obdano z obzidjem. Od pomožnih stavb se niso ohranili nikakršni sledovi, pač pa je tik pod vrhom hriba, že znaj poznogotskega obzidja, ohranjena grajska cisterna. K predgradju je spadala tudi še danes v celoti ohranjena grajska kapela sv. Katarine, ki po načinu zidave kaže na izvor v 12. stoletju.

Preprostejša grajska kapela na Šumberku stoji, podobno kot je stala kapela pod mirnskimi gradom, samostojno in se ne vključuje v ostalo tlorisno zasnovo gradu. Zelo zapeljiva je misel, da je dal po letu 1141 zgraditi kapelo sv. Katarine na Šumberku Majnhard Šumberški, po letu 1167 pa še mirnsko kapelo sv. Nikolaja kot grof Mirnski. Pravokotni ladji (5 x 4,20 m) so konec 17. stoletja na mestu polkrožne apside prizidali prezbiterij, a nekdanja kapela, natančno orientirana v smeri sončnega vzhoda na dan sv. Vida, ohranja na portalu in slavoloku vse do danes stilne elemente, ki kažejo na njen nastanek v 12. stoletju.

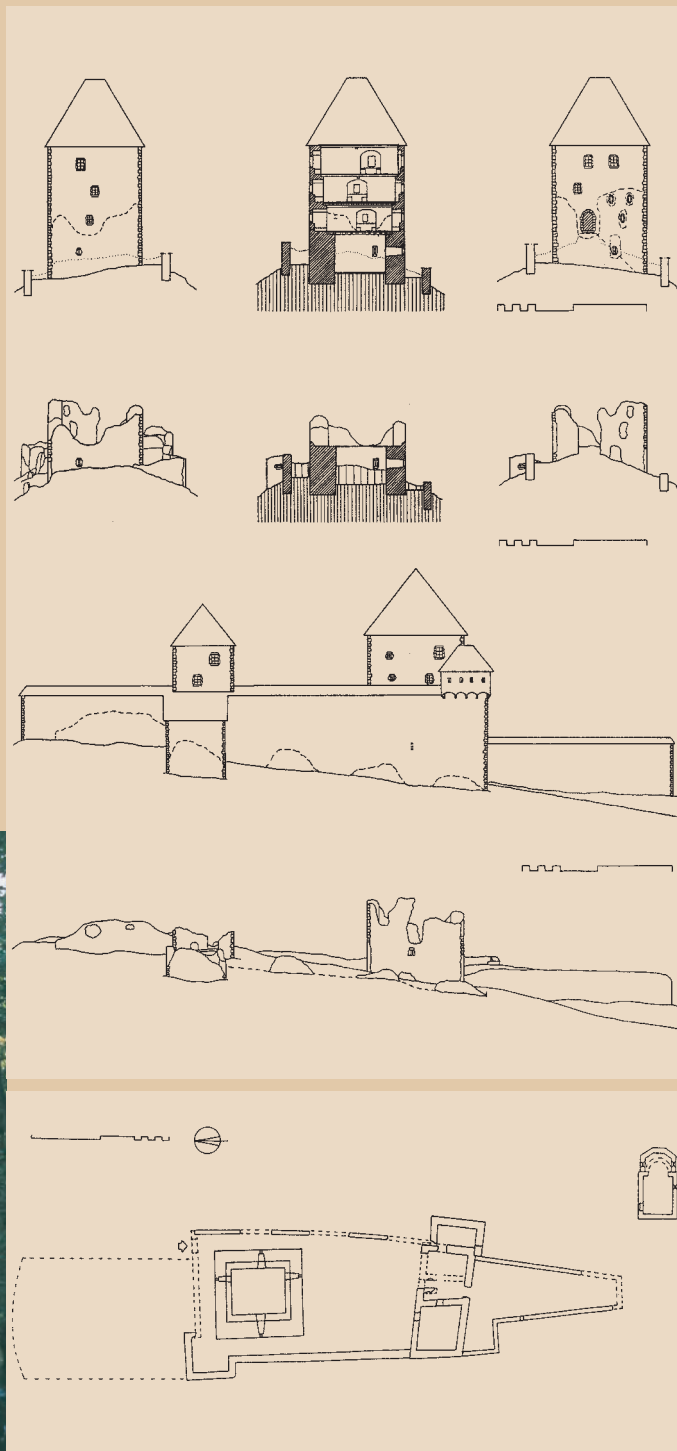
V listini iz leta 1463 cesar Friderik III. dovoli Turjačanom, da na gradišču Šumberku pozidajo grad in utrdbo.

8 Zakaj se je srednjeveški grad v prvi polovici 15. stoletja spremenil v razvalino, je še danes uganka. Je morda postal žrtev prvih turških vpadov? Pri obnovi so domala nespremenjeni ohranili obe romanski stolpasti hiši, zgradili pa so obzidano dvorišče, ki je povezal obe sestavini; na severnem in južnem koncu zasnove sta nastala dva manjša obzidna obora. Razmeroma tanko obzidje, sedaj razvidno le še v fragmentih, je med obema hišama ustvarilo dvorišče na približno kvadratnem tlorisu, vhod v zasnovo pa so uredili na severovzhodnem vogalu, tik starejše visoke hiše. Vhod so najbrž šele na začetku 16. stoletja utrdili z na konzole oprtim vogalnim pomolom, kot ga kaže Valvasorjeva upodobitev. Oba obora sta služila najbrž predvsem za zaščito gospodarskih dejavnosti na gradu. V severnem, večjem je bil morda urejen tudi grajski vrt. Pri teh posegih sta grajska kapela in cisterna ostali zunaj obzidja.

Poročila o uničenju in propadanju gradov najdemo že v srednjem veku, vendar pa jih razumemo predvsem kot požige lesenih delov, ki so jih nato spet obnovili. Včasih so tudi izruvali vhodni portal in grad tako simbolično onesposobili. Le izjemoma so rušili tudi trdno zidane zidove. Da ob nasilnih rušenjih srednjeveških gradov dejansko ni prišlo do rušenja zidanih delov, kaže prav grad Šumberk, kjer so ob obnovi sredi 15. stoletja

Danes podružnična cerkev sv. Katarine, nekoč grajska kapela gospodov Šumberških

Grad Šumberk, poskus rekonstrukcije podobe razvaljenega gradu. Stanovanjski stolp: fasada sever, prerez proti severu in fasada jug (zgoraj), fasada vzhod, današnje stanje in poskus rekonstrukcije (v sredini), tloris (spodaj)

10 porušenega gradu v drugi polovici 15. stoletja obnovili le lesene sestavine, zidovje pa je nespremenjeno ohranilo svojo prvotno romansko podobo.

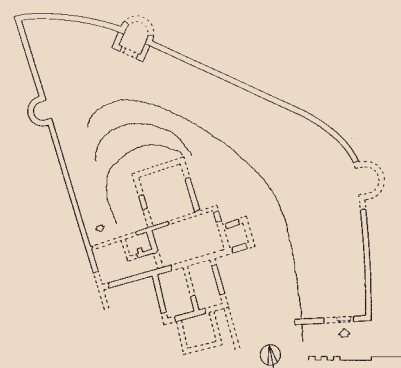
Konec 15. stoletja so po vsej Evropi srednjeveški, težko pristopni višinski gradovi pričeli propadati. Nadomeščati so jih začeli nižinski dvorci, pozidani na dostopnejših položajih. Na Dolenjskem so turški vpadi in kmečki upori ta proces odložili še globoko v 17. stoletje, ko so opustili tudi mogočna gradova Šumberk in Kozjak.

Grad Kozjak

Nastanek gradu Kozjak nad vasjo Dolenje Selce je povezan z delitvijo posesti bližnjega gradu Šumberk. Zgradili so ga enkrat v drugi polovici 13. stoletja. Po Valvasorju sega prva omemba v leto 1274, ko naj bi se po njem imenoval vitez Ulrik. Kot *castrum Cozyak* se prvič omenja ob imenu Matheya von Cozyaka leta 1332. Sprva je posest sodila pod šumberško gospostvo, v goriškem obdobju pa so bili Kozjaški goriški vazali. V 14. stoletju so imeli za grb tri krogle v ščitu, tak grb pa je bil znak pripadnosti gorenjskemu ortenburškemu nižjemu plemstvu. Kot zadnjega njihovega rodu omenja Valvasor Ludvika Kozjaškega, ki je leta 1475 padel v turško ujetništvo. Za Kozjaki so dedovali grad Sauerji, zadnji znani lastniki pa so bili ob koncu 17. stoletja grofje Auerspergi. Na avstrijski vojaški karti iz let 1763 – 1787 leži Kozjak na hribu nasproti Šumberka, v spremljajočem besedilu pa še ni omenjeno, da bi bil grad razvalina. Zasnova gradu se je razvijala iz visoke trdne hiše, ki je bila pozidana na pravokotnem tlorisu in prečno predeljena na dva prostora. Visoka poznoromanska trdna hiša je v drugi polovici 15. stoletja doživela več prezidav in dozidav. Nastala je razgibana zasnova, ki se v osnovnih tlorisnih potezah na terenu še sluti, dobro pa jo dokumentira Valvasorjeva upodobitev. Tako povečano in sodobnim stanovanjskim potrebam prilagojeno grajsko stavbo so konec 15. stoletja obdali z obsežnim sistemom protiturskega obzidja, utrjenega s polkrožnimi šalastimi stolpi. Obzidje je obdalo grajsko jedro in dostopno pot, ki se vije do vrha kope. Tako je nastal velik, izoblikovanosti terena prilagojen obzidan obor, ki je lahko v primeru nevarnost nudil zatočišče tudi okoliškemu prebivalstvu. V 18. ali 19. stoletju opuščeni grad je danes z izjemo zunanega obzidja podrt skoraj do temeljev, le mestoma iz grušča še sega kakšen kos zidu. Od celote so sedaj razvidni le še spodnji deli tankih zidov s sledovi treh polkrožnih šalastih stolpov, ki so bili na notranji strani odprti. Vhod v kompleks je bil zavarovan s sedaj večidel zasutim jarkom.

Grad Kozjak na bakrorezu v Valvasorjevi Topografiji

Grad Kozjak, tloris obstoječega stanja razvaljenega gradu

Povabilo na potepanje

• PO KRAJIH PRVE SLOVENSKE VEČERNICE

Protiturski boji na grdu Kozjak in v njegovi okolici so dali snov za prvo slovensko zgodovinsko povest Jurij Kozjak, slovenski janičar. Delo je izšlo v Slovenskih večernicah, napisal pa ga je Josip Jurčič leta 1864 in zanj prejel prvo literarno nagrado, ki je bila sploh kdaj podeljena slovenskemu besednemu umetniku. Z njim je Mohorjeva družba pridobila ključno, vzorčno in nikoli preseženo besedilo domoljubne, preprostemu bralcu prilagojene povestne literature, in vzpostavila literarni standard, s katerim je še dolga desetletja v dvajsetem stoletju v slovenskem založništvu dosegala rekordne knjižne naklade.

Odpravimo se lahko po naslednji poti:

Muljava / Jurčičeva domčija, cerkev Device Marije vnebovzete • grad Vrhrkka / nad Poltarico, desnim izvirov reke Krke, na skalnem griču Gozdnik nad zaselkom Gradček pri vasi Krka • dvor Mačerole / zložna vzpetina blizu naselja Leševje pri Muljavi • grad Kravjak / nad istoimenskim dvorcem, severozahodno od Muljave pri

Stični – cistercijski samostan Stična • grad Šumberk / na grebenu visokega hriba nad Seli, tik nad romansko podružnico sv. Katarine, ob lokalni cesti iz Žužemberka proti Zagorici • grad Kozjak / razvalina vrh skalne kope nad vasjo Dolenje Selce pri Dobrniču

Sv. Barbara, sv. Katarina in sv. Neža, 17. stoletje, lesene kipe so v župnijsko cerkev prenesli iz podružnice na Šumberku

• ŽLAHTNI SPOMINI DAVNE PRETEKLOSTI

Rod Heme Breško-Seliške je bil najmočnejši rod na celotnem bavarsko-slovenskem jugu, z nepreglednimi posestmi od Furlanije do Sotle in od Donave do Gorjancev. S tem rodом in njegovo zapuščino je bil povezan vzpon nekaterih pomembnih fevdalnih družin, zlasti Vovberzanov in Višnjegorskih, pa tudi Čeljskih grofov. Bogastvo tega zgodovinskega izročila razodeva tudi svet v objemu Temenice in Mirne. Spustimo se torej po sledih Heme Breško-Seliške.

Pot nas bo najprej zanesla v Raduljsko hribovje, nato se bomo spustili v Mirnsko dolino in zaključili v Suhi krajini:

• Gorenji Mokronog / grobišče in sledovi cerkve na Vrajskem bregu, prazgodovinsko gradišče, vlaška naselbina, zgodnjersrednjeveške terase in ruševine gradu, cerkev sv. Petra in kapela sv. Mihaela s kostnico
• Mokronog / razvaline gradu, srednjeveško trško jedro
• Šentrupert / grad Škrljevo, cerkev sv. Ruperta • Mirna / grad Mirna, cerkev sv. Janeza Krstinika • Gorenji Podšumberk / razvaline gradu Šumberk, cerkev sv. Katarine – romanska grajska kapela

Izdajatelj in založnik: Občina Trebnje / zasnova in realizacija: Studio 5 Mirna / besedilo: Marko Kapus in Igor Sapač / fotografija: Studio 5 Mirna / risba: Igor Sapač / oblikovanje: Darinka Knapič / tisk: Marginalija / Trebnje, november 2005

v objemu

TEMENICE in MIRNE

Svet med Kozjakom in Šumberkom

Na naslovnici: Ravaline gradu Šumberk in gib Šumberških